

„A természet megfigyelése” fejezet helye *A szellem fenomenológiájában*

TDK-dolgozat

Tóth Olivér István

ELTE BTK

Témavezető: Csikós Ella, egyetemi docens

Újkori és Jelenkori Filozófia Tanszék

1.	Bevezetés	3
2.	<i>A szellem fenomenológiájának</i> programja	5
3.	Interpretáció	7
a.	Természettörvény	8
i.	A leírás (klasszifikáció): partikuláris tárgy partikuláris tulajdonságokkal	9
ii.	A természettörvény: partikuláris és általános tulajdonságok	10
iii.	A kísérlet: az általános tárgy.....	11
iv.	Szerves törvény: Harc a konkrét általánosért.....	12
b.	A szerves fogalma.....	13
c.	Természetes fajták	16
4.	Kommentár	18
a.	Történeti jelentőség	18
i.	Kant.....	18
ii.	Newton	19
b.	Szerkezeti jelentőség.....	20
i.	Pinkard.....	20
ii.	Stewart	21
iii.	M. Westphal	22
iv.	Solomon.....	23
5.	Konklúzió	23
	Felhasznált irodalom:	26

1. Bevezetés

„Try again. Fail again. Fail better.” (Samuel Beckett: Worstward Ho)

Amennyiben kinyitunk az elején egy Hegel természetfilozófiájáról szóló művet, rendszerint ezzel találkozunk: a szerző vagy a szerkesztő felhívja figyelmünket arra, hogy Hegel természetfilozófiája az egész életmű legkevésbé tárgyalt része, így hiánypótló munkát tarthatunk a kezünkben.¹ Szerencsére ezeknek a kiváló könyveknek köszönhetően mára ez az állítás aktualitását veszítette, és a hegeli természetfilozófia különböző megközelítéseket tükröző tárgyalásai teljes értékű kutatási témává avatták ezt a területet is. Ennek megfelelően jogosan merülhet fel az olvasóban az a kérdés, hogy mi szükség van még egy, Hegel természetfilozófiáját tárgyaló dolgozatra, amely ráadásul nem is egy túl kifejtett és teoretikus érdeklődésre számot tartó hely, *A szellem fenomenológiája* „A természet megfigyelése” c. fejezetének interpretálására tesz kísérletet.

Az eddigi megközelítések általában három fő csapásirány mentén ragadhatók meg: (1) Hegel természetfilozófiájának *tudományfilozófiai*, tudományfilozófia-történeti jelentőségét mutatták be, (2) Hegel természetfilozófiájának *előzményeit és kontextusát* kívánták megadni, (3) a hegeli természetfilozófia logikai-metafizikai-ontológiai *keretét és jelentőségét* tárták fel, esetleg ezeknek valamilyen kombinációját nyújtották. Az első csoportba tartoznak azok, akik megpróbálják kimutatni, hogy Hegel gondolkodása a mai tudomány számára iránymutató lehet és kell, hogy legyen, hiszen megelőlegezett számos kortárs tudományos felfedezést.² A második csoportba tartoznak egyfelől azok, akik kimutatják, hogy Hegel tisztában volt kora legjelentősebb természettudományos nézeteivel, vagy másfelől azok, akik szerint éppen hogy alapvetően nem

¹ „Hegels Naturphilosophie hat aus den unterschiedlichen Gründen zu keiner Zeit die Aufmerksamkeit auf sich gezogen, die der Hegelschen Logik und Metaphysik einerseits und fast allen anderen Disziplinen der Hegelschen Realphilosophie andererseits zuteil geworden ist.” HORSTMANN-PETRY 1986, 7. o.; „It seems that for many the only redeeming feature of Hegel’s philosophy of nature is that (unlike Schelling’s) it failed to exercise any significant influence whatsoever over practicing natural scientists.” HOULGATE 1998, xi. o.; „The idea that Hegel’s philosophy of nature could speak to important social and philosophical problems is not a popular one. Ever since its initial publication in outline form in 1817, Hegel’s philosophy of nature has been dismissed, rejected, and ridiculed by most philosophers.” STONE 2005, xi. o.; „When dealing with Hegel’s Philosophy of Nature and in particular with the sections of his Encyclopaedia entitled »Mechanics« and »Physics,« it is virtually impossible to ignore the harsh criticism that this part of his system has faced over the past two centuries.” POSCH 2011, 177. o.; „The most foreign section of the *Phenomenology*, for us, is that first part of chapter 5, »Observing Reason,« in which Hegel presents us with his philosophy of nature (*Naturphilosophie*), or what we would call his »philosophy of science.«” (SOLOMON 1985, 401. o.)

² Hegel megjósolta a genetikát, és Darwinnál is progresszívebb evolúció-elmélet olvasható ki műveiből – DAHLSTROM 1998, 181. o. skk., HARRIS 1998, 198. o. skk.; szellem és genom fogalmának összehasonlítása – COBBEN 2006; Hegel a kvarkelmélet előfutára – POSCH 2011, 191. o. skk.; Hegel megelőlegezte a fizika nyelvének teleológiaivá, a biológia nyelvének kauzálissá válását – SOLOMON 1985, 405. o. 132. l.

foglalkozott ilyen kérdésekkel.³ A harmadik megközelítés amellet érvel, hogy az első kettő csupán részeredményre vezethet, hiszen a lényegi kérdés a természetfilozófia és a logika egymáshoz való viszonya.⁴ Ezzel a három megközelítéssel szemben dolgozatomban a természetfilozófia *rendszer*tani vizsgálatára törekszem, azaz azt igyekszem bemutatni, hogy „A természet megfigyelése” fejezetnek milyen jelentősége van a *Fenomenológia* egészén belül.

Az itt felsorolt három megközelítés az *Enciklopédia* második kötetét⁵ vagy Hegel korai írásait, esetleg a *Logika tudományát* szokta forrásul venni. Dolgozatomban ezzel szemben a valóban keveset tárgyalt *Fenomenológia*-fejezetet vizsgálom meg közelebbről abból a szempontból, hogy tartalma milyen formában illeszthető be a *Fenomenológia* programjába. E vizsgálat jelentősége két pontban ragadható meg.

Egyrészt, amennyiben a *Fenomenológia* a különböző ellentmondásos, elégtelen ismeretet biztosító tudatformák sorozatos elvetésének programja, „A természet megfigyelése” az a fejezet, amely korunkban, a modernitásban⁶ a legnagyobb figyelemre tarthat számot, hiszen az abban kifejtett eljárás az, amely leginkább megfelel a mai hétköznapi gondolkodásnak.⁷ „Az emberek” evidensen „hisznek” a természettudományok szolgáltatata állítások bizonyosságában. Nyilvánvalóan Hegel számára a tudomány a szellem tudománya, a filozófia: amelynek megértéséhez a mai olvasó számára elengedhetetlen e fejezet ismerete.

Másrészt ami végül a *Fenomenológiában* csupán egy fejezetben kapott főszerepet,⁸ az korábban centrális jelentőséggel bírt, olyannyira, hogy van, aki szerint a hegeli logika programja, amely 1801-02-től foglalkoztatta Hegelt, a newtoni fizika kritikájából indult ki.⁹ Vagyis egyáltalán nem mellékes Hegel gondolkodásának megértésében a természettudományok helyének és szerepének ismerete.

Dolgozatomban terjedelmi okokból nem vállalkozhatom sem (1) a hegeli, valamint a schellingi¹⁰ és kanti természetfilozófia összehasonlítására, sem (2) a hegeli természetfilozófia

³ „[...] „and Hegel [was] not as informed about, developments among their contemporaries in biology as one might have wished.” DAHLSTROM 1998, 177. o.; Hegel kortárs biológiai elméletekre támaszkodik: STEWART 2000, 191. o.

⁴ MARCUSE 1987.

⁵ A továbbiakban: *Természetfilozófia*.

⁶ Hegel aktualitásának kiváló elemzését adja: RÓZSA 2009.

⁷ „Of all the Notions that Hegel discusses, this one is among the most plausible and intuitive for the modern reader, since our commonsense belief in the natural sciences tells us that what biology, chemistry, and physics say about the world is in fact true.” STEWART 2000, 178. o.

⁸ Vö. SOLOMON 1985, 413. o.

⁹ „This [the Hegelian critic of Newton] suggests to us that it is in fact from his critique of Newtonian physics that Hegel's logic emerged.” DEPRÉ 1998, 269. o.

¹⁰ „A természet megfigyelése fejezet” Hegel 1803-04-es és 1804-05-ös szemeszterben tartott természetfilozófiai előadásainak részben az átirata, amelyek Schelling *Eszmék a természet filozófiájához* (Ideen zu einer Philosophie der

értékelésére a tudomány kortárs állásának tükrében, sem (3) a hegeli természetfilozófia különböző változatainak (különös tekintettel az itt tárgyalt szakasz és a *Természetfilozófia*) összevetésére, sem (4) a különböző természettudományos háttérrel rendelkező fogalmak (pl. „élet”) vizsgálatára a *Fenomenológia* egészében (különös tekintettel a tárgyalt szakasz az „Öntudat” főfejezet elejével való összevetésére),¹¹ azonban ott, ahol szükséges, egy lábjegyzet erejéig utalok ezekre. Dolgozatomban pusztán arra teszek kísérletet, hogy „A természet megfigyelése” fejezet interpretációját nyújtsam, és ehhez nyújtsak a *Fenomenológia* gondolatmenetének egésze szempontjából korlátozott érvényű kommentárokat. Interpretációm – lévén a szakszerű kommentárt Jon Stewart nagyszerű könyvének részeként már megírta¹² – a fejezet felépítését csak nagy vonalakban követve, három téma– (a) a természettörvény, (b) a szerves fogalma, valamint (c) a természetes fajták kérdése köré – csoportosítva fejtem ki.¹³ Mindenekelőtt azonban a könnyebb átláthatóság kedvéért címszavakban összefoglalom a *Fenomenológia* általános programját.

2. *A szellem fenomenológiájának programja*

A szellem fenomenológiájának alapprogramja a kanti transzcendentális filozófiára adott válaszként érthető meg. A következőkben csak azt a Kant-képet írhatom le, amellyel Hegel vitatkozik, azt a kérdést pedig nem vizsgálom, hogy ez összhangban van-e Kant tanításával.¹⁴

Kant, mint azt *A tiszta ész kritikájában* kifejtette, a hagyományos racionalizmus-empirizmus ellentétet úgy kívánta feloldani, hogy egyik oldalról elvetette az – általa dogmatikusnak nevezett – előzetesen feltételezett metafizikai létezőket (metafizika-kritika), másrésztől megtartotta az innáta ideák gondolatát, azonban azokat tartalom nélküli a priori

Natur, 1797) és *A természetfilozófia rendszerének első tervezete* (Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie, 1799) című műveinek részleges átiratai – SOLOMON 1985, 407. o.

¹¹ Az „élet” fogalmának elemzéséhez az „Ész” főfejezet „Az eszes öntudat megvalósulása önmaga által” fejezetében ld. TAKASHI 2006., az élő (*Lebendige*) fogalmának részletes elemzését az első három főfejezetben ld. SOLOMON 1985.

¹² STEWART 2000, 178-205. o.

¹³ Stewart kommentárja Millert követve a következő módon épül fel:

1. The Experience of Consciousness (§§244-297)
 - a. The In-Itself Moment: Observation of Objects of Nature (§§244-254)
 - i. Classification (§§244-247)
 - ii. Explanation: Law and Experiment (§§248-254)
 - b. The For-Itself Moment: Observation of Organic Nature (§§255-287)
 - i. Teleology (§§255-265)
 - ii. The Inner (§§265-282)
 - iii. The Outer (§§283-287)
 - c. The In-and-For-Itself Moment: Organic and Inorganic Nature (§§287-297)
 - i. Specific Gravity and Cohesion (§§288-291)
 - ii. The Organic Universal (Genus) and the Determinate Universal (Species) and the Universal Individual (Earth) (§§292-294)
 - iii. Concluding Remarks (§§295-297)

¹⁴ Az egész második fejezetben – a bizonyos értelemben erősen Kuhn befolyása alatt álló – Stewart gondolatmenetét rekonstruálom. (STEWART 2000, 15-31. o.) A természetfilozófiai hatástörténet releváns szegmensére a kommentárban térek vissza.

formákként (kategóriák) interpretálta. Ennek megfelelően úgy vélekedett, hogy tudásunk tárgya a magában való dolog (*Ding an sich*), ahogyan az számunkra megjelenik (fenomén). Így az objektív valóság lehetősége az elménkben található, hiszen az a priori kategóriák rendezik különálló érzékelhető tárgyakká az észlelet sokféleségét. Állításaink igazságtartalma azonban a *Ding an sich*-nek való megfelelésének függvénye, ami szükségszerűen egyfajta szkepticizmushoz, az isteni intuitív mindentudás és a korlátolt, deduktív emberi értelem megkülönböztetéséhez vezet.

Hegel számára ez a konklúzió elfogadhatatlan volt. Miközben Kant számára az „én” a képzeletünket kísérő érzet, addig Hegel számára alapvető jelentőségre tett szert, amennyiben a világról való tudás önmagunkról való tudás, hiszen az a priori kategóriák nem öröktől adottak és statikusak, hanem a különböző tudatformák eredményei. A magán való (*an sich*) tehát a tárgy lényegét alkotja, amely a fogalom, a tudatforma terméke. A számunkra (*für uns* és *für Anderen*)¹⁵ megjelenő tárgy, az érzéklet azonban nem kevésbé a tudat eredménye, így viszont a magában való (*an sich*) és a számunkra megjelenő tárgy közt megfelelést keresgélni szükségtelen, hiszen mind az összemérendő (az érzéklet),¹⁶ mind a kritérium (a fogalmilag strukturált tárgy) a tudat terméke.

Fontos ezen a ponton leszögezni, hogy Hegel sem nem szolipszista, sem nem idealista – legalábbis abban az értelemben, hogy nem tagadja a fizikai világ létezését.¹⁷ Ebben a kérdésben a Descartes-tól származó Nap-hasonlatra utalhatunk, ahol szemben áll egymással a Nap mint pár centi átmérőjű fényes korong az égen és a Nap mint a Föld többszörösét kitevő csillag képzelet. Egyik képzet sem tagadja a fizikai objektum létezését, csupán két különböző fogalmi keretben értelmezi. Az egyik esetben az az a priori feltételezésünk, hogy az érzékeink közvetlen bizonyosságot szolgáltatnak a dologról, míg a másik esetben úgy vélekedünk, hogy csillagászati ismereteink szolgálhatnak az érzékelés helyes rendezőelvül.¹⁸ A fenomenológia tehát a megjelenő tudománya, ahol a vizsgálat arra irányul, hogy a jelenség mögöttes előfeltételül szolgáló fogalmat, képzeteket kimutassa (ennyiben a módszer transzcendentális).¹⁹

¹⁵ Vö. „[Hegel] tends to use the expression »for us« to refer to the perspective of the philosophical audience.” STEWART 2000, 46. o.

¹⁶ Természetesen itt nem proposíciók, hanem észleletek igazságáról (helyességéről) beszélünk.

¹⁷ Vö. Solomon Russell-kritikájával – SOLOMON 1985, 325. o. skk.

¹⁸ Az egyéni empirikus tudat és a fogalom objektív fejlődését jelző tudatformák közti viszonyt, azaz a szubjektív meggyőződés – hogy ha azt látom, hogy a Nap keleten felkel, akkor a Nap kering a Föld körül – és az objektív, társadalmilag meghatározott elképzelés – miszerint a tudomány úgy tudja, hogy a Föld kering a Nap körül – viszonyát itt terjedelmi okokból nem tudom tárgyalni.

¹⁹ „This is, of course, not to say that when a new criterion is posited the world itself changes and supplies us with a new object. First, the very conception of a world in itself is a Kantian notion. Moreover, the world for consciousness remains the same, but rather the way in which we carve it up and separate entities and individual objects has changed. For instance, we could define a single object as a thing with properties or as an unseen force which produces certain appearances.” STEWART 2000, 52. o.

Ebből is látszik, hogy a *Fenomenológia* programja annyiban negatív jellegű, amennyiben célja, hogy a Hegel által hétköznapi felfogásnak tekintett érzéki bizonyosságtól eljusson az abszolút tudásig, ezáltal előkészítve a terepet a valódi tudásnak, az igaz tudománynak.²⁰ Ennek során újabb és újabb tudatalakzatokról mutatja ki, hogy nem felelnek meg az igazság²¹ három kritériumának: (1) a belső konzisztenciának, (2) a teljességnek és (3) az alternatívák szükségszerű hiányának.²² Vagyis ahhoz, hogy az ember a tudomány művelésébe fogjon, előbb minden azt megelőző tudatformáról ki kell mutatnia, hogy nem képes adekvát és teljes világmagyarázatot nyújtani, mivel belső ellentmondást hordoz: ilyen értelemben bevezetője a rendszernek a *Fenomenológia*.²³

3. Interpretáció

„A természet megfigyelése” fejezet az „Ész” főfejezet első része.

Az Ész-főfejezet elvi bevezetője annak az ontológiai elvnek a kimondásához vezet, hogy a tudat számára megjelenő tárgy – akár tudati tárgyként, akár valami külső, dologként létező tárgyként vesszük is azt – nem a tudat léttermészetétől elválasztható, külsőleges *más*, hanem a tudat *saját mása*; de nem pusztán gondolt illetve tételezett tudattartalom, hanem *valóságos* valami: *a létezik mint valóságnak a benne élő létértelme*. A tudat nem pusztán fogalmi-ismereti reflexió valami külsőleges másról vagy önmaga tiszta bensőségéről, hanem *gondolkodás*; s nem pusztán megismerés, hanem a valóság általános elvek, jelentések és értékek formájában történő *fogalmi elsajátítása*. [...] A tudat feltételezi tehát a valóság *idealitás-természetét*; azt, hogy a létezésnek értelme, jelentése, értéke van, s maga a létező csak egyfelől múlandó, eltűnő, lényegtelen, esetleges valami, de másfelől a *létértelmet* *önmagán bitorozó*, megmaradó, lényegi létezés is.²⁴

Az „Ész” főfejezetben az „Érzéki bizonyosság” fejezet ismétlődik meg, amennyiben a tudat valóságosnak ismeri el világot,²⁵ azonban az újdonság abban áll, hogy a világra már nem

²⁰ Azonban természetesen ez nem pusztán negatív, vö. PhG 79/51 – *A szellem fenomenológiájára az egyszerűség kedvéért a Pinkard-féle kétnyelvű kiadás alapján bekezdés szerint, majd a magyar kiadás alapján oldalszám szerint hivatkozom. Tehát jelen esetben az idézet a 79. bekezdésben található, ami az általam használt magyar kiadás 51. oldalára esik.*

²¹ Vö. STEWART 2000, 3. o.

²² Nem szabad elfelejtenünk, hogy az önmegalapozó fogalom az igazi válasz a szkepticizmus kihívására. Vö. PINKARD 1994, 4. o.

²³ Természetesen az egy rendkívül összetett kérdés, hogy tekinthető-e a *Fenomenológia* bevezetőnek, és amennyiben igen, minek a bevezetőjének és mennyiben: erre itt területi okokból nem tudok részletesen kitérni. Vö. – „Moreover, Hegel did not leave us any completely clear indications about what role he thought the *Phenomenology of Spirit* was supposed to play in his later system. It is evident that he did not completely abandon the work; he continued, for example, to give friends copies of the book, and he continued to refer to it in his lectures and in his published work. Yet he did not offer lectures on it, and on a first glance at the structure of his overall later »system«, it is hard for the Hegelian student to find a clear place in the »system« where it could fit. He did rework the themes of the opening sections of the Jena *Phenomenology of Spirit* »Consciousness« and »Self-Consciousness« into a section of the later »Philosophy of Spirit« as a part of the *Encyclopedia* under the title »Phenomenology of Spirit,« but the rest of the *Phenomenology* was omitted from that work, and, moreover, the »Phenomenology of Spirit« in the *Encyclopedia* version is only a short preliminary to his overall »Psychology.« However, to complicate matters, Hegel was beginning to rework the longer Jena *Phenomenology of Spirit* shortly before his death, presumably for a new edition. What changes he might have made we do not know, although it seems as if he intended to republish it fairly well unchanged.” PINKARD 1994, 1. o.

²⁴ SIMON 2009, 192-3. o.

²⁵ STEWART 2000, 170. o.

idegenként, hanem mint a saját másikára tekint.²⁶ Mivel a világot a saját másikaként megismerhetőnek tekinti, elsőként a tudományos kutatásnak kell a világban meglévő igazságot feltárnia. A tudományos kutatás („A megfigyelő ész”) újabb és újabb kísérletei arra irányulnak, hogy – előbb az anyagi világban („A természet megfigyelése”), majd a lélekben („Az öntudat megfigyelése a maga tisztaságában és külső valóságra való vonatkozásában...”), majd a kettő viszonyában („Az öntudat közvetlen valóságára való vonatkozásának megfigyelése”) – a tudat tárgyának adekvát leírását, meghatározását adják. Itt azonban fellép az alapvető probléma, amely az egész „A természet megfigyelése” fejezetet meghatározza, hiszen a tudományos igazság társadalmilag meghatározott,²⁷ így míg az Ész a maga aktivitásában meghaladja a Tudat passzivitását, addig kénytelen közvetítőként elismerni a fogalmat.²⁸ Azonban ekkor már nem beszélhetünk ártatlan megfigyelésről, mert a tudományos elmélet, a fogalom meghatározza és *létrehozza* a tudomány tárgyát, kanti terminussal élve regulatív helyett konstitutív elvekről beszélhetünk. Így azonban hiába próbálja meg egyre közelebbi meghatározásokkal illetni a tudomány a világot, mindenhol csak magával találkozik, a természet ellentmondásmentes meghatározását képtelen megadni.

a. Természettörvény

A természettörvények és a természettudományok érvényességének kérdése erősen foglalkoztatta Hegelt, különös tekintettel a – számára ezzel részben összekapcsolódó – Kanttal és Newtonnal folytatott polémiajában. A természettörvények kérdése és a polémia szoros kapcsolatát mutatja, hogy alig pár hónap különbséggel adta be habilitációs dolgozatát, és publikálta első művét *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége* címmel.²⁹ Bár egyes megfogalmazások szerint már a disszertációban, ebben a korai műben is megjelenik a „valóságtól elrugaszkodott” „spekulatív filozófus”, aki jogán kívül helyezte a tapasztalati tényeket, valójában ennek majdnem az ellenkezője az igaz.³⁰

²⁶ „At the end of the »Self-Consciousness« chapter, we saw how self-consciousness’s attempts to give an account of the subject-object Notion only by means of its subjective determinations and categories broke down in a way that indicated the need for an account of social institutions and the role of the community.” STEWART 2000, 166. o.

²⁷ „As we suggested, the term »Notion,« for Hegel, corresponds to what Kuhn calls a »scientific paradigm«, to what Davidson calls a »conceptual scheme«, or to what Dilthey calls a »worldview«.” IBID 47. o.

²⁸ „The claim that the world is simply what the scientific account of the world says it is [...] tends to reify science’s own subject matter and to give it some sort of independent existence. The scientific account must be an account of *something*, and this something is thus the new other of thought.” STEWART 2000, 177. o.

²⁹ 1801. augusztus 27-én habilitált, és az őszi vásárra jelent meg a könyve. (SIMON 2009, 511. o.) Előbbiben a newtoni égi mechanika filozófiai alapú bírálatát adja (DEPRÉ 1998), utóbbiban Kanttal, különösen a *Természettudományok metafizikai alapjai* (Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, 1786) című írásával vitatkozik – némileg nyitott kapukat döngetve (WESTPHAL K. 1998). Mindkét ellentétre a kommentárban visszatérek.

³⁰ POSCH 2011, 178. o. Hegel a neki tulajdonított állítás szerint a priori alapon bizonyította volna be, hogy csak hét bolygó létezhet, ráadásul éppen abban az évben, amikor felfedeztek egy nyolcadikat. A valóság az, hogy az 1801-ben

Hegel már „A természet megfigyelése” fejezet legelején azzal kezdi a téma tárgyalását, hogy amikor az ész csak az érzéki bizonyosságban tételezi a tapasztalati megfigyelést, „elfelejti megmondani, hogy valójában éppígy meghatározta már lényegileg ennek az érzékelésnek a tárgyát is a maga számára, s hogy ez a meghatározás legalább annyit jelent számára, mint az az érzékelés.” (PhG 244/130)³¹ Vagyis a természet megfigyelésének strukturálója az a fogalom, amellyel a természet felé közeledünk, és amely a megfigyelt tárgy lényegét, *an-sich-Sein*-jét alkotja. Ugyanakkor a természeti megfigyelés tárgyában az általánost keressük, és nem az érzéki *ész*, amely az érzéki bizonyosság eredménye volt (PhG 244/130). A tudományos megismerés feltétele az általános keresése, a kutató az egyediből csak arra kíváncsi, ami általános, tehát ami más egyediekkel összeköti.³² Az újdonság – ami egyben a fejezetet ellentmondásossá teszi, s amely ellentmondás egyenesen feloldhatatlan,³³ és amely az élet fogalmának alapja³⁴ – az, hogy a természet megfigyelésében egyik oldalon áll a tárgy, a másik oldalon a fogalmi megragadás, és a kettő viszonya feszültségekkel terhes, mivel a fogalmi megragadások egyre magasabb és magasabb fokán sem képesek a természet egészét (azaz a szerves és szervetlen természetet egy egységbe integrálva) leírni.³⁵

i. A leírás (klasszifikáció): partikuláris tárgy partikuláris tulajdonságokkal

Ezzel veszi tehát kezdetét a természettudományok útja a természet megragadása³⁶ irányába, amely a külső megfigyelés felől halad a belső³⁷ meghatározása felé. Ennek megfelelően az első

készült disszertációjában azt tagadja, hogy a (Titus-)Bode-törvény értelmében (amely szerint a bolygók Naptól számított távolsága az $a+2x^b$ formula szerint sorozatba rendezhető, ahol a a Merkúr, b a Vénusz Naptól számított távolsága, x pedig a szám, ahányadik a bolygó a Vénusztól számítva [M: -1, V: 0, F: 1 stb.]) szükségszerűen feltételezni kellene egy nyolcadik bolygót a Mars és a Jupiter között, hiszen a *Theaitétosz*-ban egy másik, az empiriával könnyebben összhangba hozható sorozat is található. Ezt valóban „cáfolta” az 1801-ben felfedezett Ceres (mára kiderült, hogy aszteroida), amely a belső-aszteroidaöv (vagy: kisbolygóöv) első képviselője volt, hiszen ez az öv éppen ott helyezkedik el, ahol a Bode-törvény szerint a nyolcadik bolygót keresni kellett volna. A *Természettudományok*-ban a bolygókat háromszor négyes csoportba osztja: bolygókra, kisbolygókra (ekkorra az öv négy tagját ismerték) és óriásbolygókra (amiből ugyan csak hármat ismertek, de Hegel feltételezett egy negyediket, ráadásul megközelítőleg a Neptunusz helyén). (BEAUMONT 1996)

³¹ „The scientific observer likewise finds himself reflected in the objects of observation, insofar as they are governed by regular laws that are accessible to reason.” Stewart 2000, 167. o.

³² Vö. STEWART 2000, 180. o.

³³ „In der späteren Naturphilosophie wird Hegel diese Darstellung vornehmen, in der Phänomenologie hingegen ist die Vernunft immer in der Doppelperspektive befangen, die organische Gestalt zu finden und doch nicht zu begreifen.” – PIERINI 2008.

³⁴ Bensussant idézi FERRINI 2011, 210. o. 30. lábjegyzet.

³⁵ Ennek oka a természet erőtlensége, hogy a konkrét az általánost csak elvontan képes kifejezni, és az esetleges befolyása alá kerül (STONE 2005, 17. o.); a természet (mint elidegenedett szellem) a *logos* másika, az alogikus (GLOY 1997, 25. o.); a későbbiekben a természet a közvetlen eszme, szemben a szellemmel mint közvetett eszmével (DAHLSTROM 1998, 172. o.). Hegel ebből a szempontból részben Ruđer Boškovićsal polemizál, aki azt állította, hogy megtalálta az egyesített törvényt (SOLOMON 1985, 375. o.).

³⁶ Fontos folyamatosan szem előtt tartanunk a természet megragadásának pejoratív élet Hegelnél, ti. a természet uralása erőszakot tesz az élő folyamaton.

megközelítési forma a pusztán élettelen leírás: „Ennek a felületes formának, amelybe csak felvesszük az érzéket, anélkül, hogy önmagában általánossá lett volna, [azaz] a dolgok *leírásának* magában a tárgyban még nincs meg a mozgása; ez [a mozgás] csak a leírásban van.” (PhG 245/130 – a fordítást az eredeti alapján módosítottam) Ekkor még a leírás nem különbözteti meg az esetlegest a lényegestől, minden érdeklő, de csak felületesen, így hamar kimeríti tárgyát és további leírandó után néz. A leírásban már megjelenik a természeti megfigyelés legfőbb problémája: hogyan lehet a tárgy elevenességét úgy megőrizni, hogy azért belőle törvények szülessenek – ezen a szinten természetesen még csupán egy részleges megoldással van dolgunk, hiszen a leírásban egyfelől nem sikerül megragadni az általánosat, másfelől a statikus leírásban elvész a tárgy elevenessége.

ii. A természettörvény: partikuláris és általános tulajdonságok

A leírás indifferens tárgyilagosságától a tudat továbblép: „A *lényeges* és *lényegtelen* megkülönböztetése által a fogalom felemelkedik az érzéki szétszóródásból, a megismerés pedig kijelenti benne, hogy ebben [a folyamatban] neki legalábbis éppolyan lényegi köze van *önmagához*, mint a dolgokhoz.” (PhG 246/131 – a fordítást az eredeti alapján módosítottam) Vagyis ezen a ponton a megfigyelés a partikuláris helyett immár az általánosban ragadja meg a fogalmat, azaz a belsőt, ám e fogalomban – természetesen tudattalanul, továbbra is – önmagát ragadja meg (PhG 240/128). A fogalmi megismerés teszi kérdéssé a tudomány számára is, hogy a megismerés tárgya tulajdonképpen az észben vagy a tárgyban van, és a figyelmet arra a lényegre irányítja, amely ugyan a tárgyban van, de csak a megismerés számára létezik, amennyiben a megismerés számára az ész elválasztja az egyedi tulajdonságoktól az általános lényegit.

Ez az elválasztás azonban egyben megmerevítés, és hiába a fogalmi megragadás, az elválasztás nem lehet sikeres, mert a természet közben változik, s így túlhaladja. A természettörvény mint absztrakció jön létre, amely a reális oldalt megszünteti. „Ha azonban a törvénynek nem a fogalomban van az igazsága, akkor valami esetleges, nem szükségszerűség, vagyis valójában nem törvény.” (PhG 249/133) A valódi törvény kritériumaként Hegel a tudomány kritériumát állítja fel, azaz, hogy a fogalom mozgásából konzisztensen, teljes módon és

³⁷ A külső-belső jelentésének sokszínűségére itt terjedelmi korlátok miatt nem tudok részletesen kitérni. Hegel a kifejezést egyaránt használja a következő jelentések valamelyikében: (1) valaminek (pl. egy babszem) a felszíne és belseje (azaz belső felépítése), (2) valaminek a formája és tartalma, (3) valaminek anyaga (teste) és szubsztanciális formája (lelke), (4) valaminek lényegtelen tulajdonságai és a lényege, (5) valaminek az aktualitása és a potencialitása, (4)+(5): valaminek a külső adottsága (pl. egy makk) és belső dinamikája (egy tölgyfa). Fontos megjegyezni, hogy az egyoldalú külsőlegesség és egyoldalú belsőlegesség egyaránt pejoratív Hegelnél, a külsőségre jutott belső, azaz a megvalósult lényeg a „helyes út”, ahogyan a tudatalakzatok változása sem állhat meg addig, amíg nem kerül egységbe a fogalom és a realitás (INWOOD 1992, 142-144. o.).

szükségszerűen alternatíva nélkül következzenek. Így a valódi törvény „lényegileg fogalom”, mert *szükségszerű*, azaz nem lehetséges, hogy ne legyen igaz. Aminek tehát a törvényben lennie kell, az van is, mert ha valaminek csak lennie kell, de nincs, akkor nem a valóság a hibás, hanem az, ami létezését előírja, „mert az ész épp az a bizonyosság, hogy realitása van.” (PhG 249/133) Ennek különösen ott lesz jelentősége, ahol Hegel az erők magyarázóerejének gyengeségét taglalja (PhG 282/148), amivel részben Newton,³⁸ részben Arisztotelész ellen hadakozik;³⁹ ti. ismeretes, hogy Hegel csak a megfigyelhető entitásokon alapuló törvényeket ismeri el ésszerűnek.

Azonban a törvény általánossága nem a pusztá ismételtség teljessége; ahhoz hogy tudjuk, a felemelt, majd leejtett kő minden esetben leesik, nem kell minden követ leejtenünk (PhG 250/133), elegendőnek látszik az indukció (Hume által kritizált)⁴⁰ valószínűségével tudnunk, hogy ez fog történni. A valószínűség viszont nem igazság. „Az ész ösztöne azonban ténylegesen *igazságnak* fogadja el az ilyen törvényeket, és csak ha nem ismeri fel szükségszerűségüket, csak akkor jut ehhez a megkülönböztetéshez, s magának a dolognak az igazságát a valószínűségre fokozza le, hogy jelezze, milyen tökéletlen módon létezik az igazság a tudat számára.” (PhG 250/134) Pedig valójában azért esik le a kő, mert nehéz, azaz olyan viszonya van a földhöz, amely a leesésben jelenik meg. A jó törvénynek tehát egyszerre van egy fogalmi oldala (a földhöz való viszony) és egy tapasztalati oldala (hogy tényleg leesik).

iii. A kísérlet: az általános tárgy

Amikor azonban az ész a törvény fogalmához jutott, megpróbál megszabadulni az érzéki oldaltól, és a kísérletben tiszta fogalmi alapra akarja hozni a törvényt, ahol minden esetleges körülménytől eltekint, és csak azt veszi figyelembe, ami a kísérlet számára lényeges (pl. amennyiben a lejtőn legördülő kiskocsira tömegpontként tekintünk, a tömegén kívül semmilyen tulajdonságát nem vesszük figyelembe). A kísérlet révén azonban létrejönnek az olyan tiszta fogalompárok, amelyek már csak egymástól való megkülönböztetésük révén értelmesek, azaz relatívak. A kísérlet tárgya immár az anyag, amely sem test, sem tulajdonság, hanem „fogalom módján való lét” (pl. oxigén, elektromosság, hő stb. – PhG 252/135). Ez azonban szükségszerűen egyoldalú, hiszen a törvény így nem mond semmit a partikuláris reális létezőről.

³⁸ A Newtonnal való ellentétéről részletesen ld. PINKARD 2002, 273. o. skk.

³⁹ WESTPHAL M. 1998, 102. o.

⁴⁰ STEWART 200, 184. o.

iv. Szerves törvény: Harc a konkrét általánosért

A szerves lényekre vonatkozó törvényeknek egyszerre kell kifejezniük az adott részt és az egészet, úgy hogy a törvény mindkét oldalának, azaz az általánosnak és a partikulárisnak (pl. a gravitáció és a konkrét leeső kő) megfigyelhetőnek kell lennie (PhG 268/141). „[A t]örvény számára adódott az a viszony, hogy az általános szervi *tulajdonság* egy szerves *rendszerben* dologgá vált és ebben öltött alakot, úgyhogy a kettő ugyanaz a lényeg, amely egyszer mint általános mozzanat, másszor mint dolog létezik.” (PhG 270/142) Ezek a mozzanatok (például a zsákmány érzékelésére adott reakció – PhG 268/141) nem feleltethetők meg pusztán konkrét megfigyelhető jelenségeknek (például az idegrendszer izgalmi állapotban bekövetkező változásainak), hanem a szervezet egészére kiterjednek (pl. fokozódó szívverés, egy bizonyos testtartás felvétele stb.). Mivel pedig a szerves *egész*, hasonlóan az anyaghoz, csak komplementer fogalmakkal ragadható meg: ha valami ingerlékenyebb, akkor éppannyival kevésbé érzékeny stb.⁴¹ (PhG 270/143). Mivel pedig ilyen kapcsolat áll fenn a fogalompár egyes tagjai között, az ilyen viszony matematizálható, azonban „[a]hogy a lyuk és az, ami kitölti, illetve amit elveszünk, minőségileg ellentétes, de az, ami ebben reális és ennek meghatározott mennyisége a kettőben egy és ugyanaz [...] és jelentés nélküli ellentétbehelyezésük tautológiához vezet.” (PhG 271/143) Vagyis a minőségi különbség a külső törvényében mennyiségivé lesz, azonban ez a „rossz” külső, mert ebben a törvényben a lényeg, azaz a belső vész el. Az igazi törvény a „jó” külső, a belső külsőjén (azaz a lényeg formáján, az érzékelhető folyamaton) alapszik, amely nem azonos a „rossz” külsővel, azaz az tárgy alakjával. Példaként említhetnénk a „rossz” külső törvényre egy izomcsoportban mérhető elektromos feszültség és a kifejtett erő viszonyát leíró formulát. A „jó” törvény az lenne, ha – mondjuk – az izomcsoportban mérhető elektromos feszültség mennyiségét össze tudnánk kapcsolni egy külső minőségi leírással, mondjuk, azzal, hogy az állat támad.⁴²

Azonban a belső külseje, mivel mozgásban van, nem rendelkezik olyan valóságos megnyilvánulással, amely leírható lenne (hiszen a folyamat azáltal van, hogy működik), azaz Hegel tagadja, hogy a biológiai működésből a viselkedésre következtethetnénk (pl. adott neuronok aktivitásáról a támadásra), vagy fordítva. Így az anatómia csak a tetem statikus leírásának tudománya, mert nem az alaktan, hanem a folyamat az, ami számít. Ennek megfelelően az anatómia túlzottan leegyszerűsíti a szerves (állat) működését, amikor három rendszerben akarja összefoglalni, mivel a szerves mozzanatai a *szervezet mozzanatai*, amelyek az egészet áthatják. „A

⁴¹ Ez a fogalompár Albrecht von Haller nyomán akkoriban a biológia tudományos nyelvének részét képezte. STEWART 2000, 191. o.

⁴² Az ilyen típusú törvények lehetetlensége mellett érvel a frenológia és fiziognómia kapcsán is Hegel – SOLOMON 1985, 423. o. skk.

tartalom tekintetében tehát itt nem olyan törvények megállapításáról van szó, amelyek csak passzív *léttel bíró* különbséget vesznek fel az általánosság formájába, hanem olyan törvényekről, amelyek közvetlenül ezekben a különbségekben a fogalom nyugtalanságát és ezzel együtt az oldalak vonatkozásának szükségszerűségét is mutatják. Ámde mivel éppen a tárgy, a szerves egység, a lét végtelen megszüntetése, vagyis abszolút negációja közvetlenül egyesül a nyugodt léttel s a mozzanatok lényegileg *tiszta átmenetelt* alkotnak, azért nem adódnak olyan *léttel bíró* oldalak, amilyenek a törvény számára szükségesek.” (PhG 279/147) Ahhoz, hogy ilyen oldalakra tegyünk szert, a szerves létezésnek reflektálnia kell, ami ahhoz vezet, hogy matematikailag próbáljuk a szervezet viszonyait kifejezni, azonban szerves és szervetlen nem szerepelhet egy törvényben a szerves autonómiája miatt (PhG 284/149). Ennek ellenére persze meg lehet próbálni számszerű szerves törvényeket felállítani, de ha a számok immár a belsőre vonatkoznak (pl. a szervezetben jelen lévő tápanyag mennyiségére), akkor keveset mondanak a külsőre nézve (pl. hogy az állat pihenni tér), „[m]ert a szám épp a teljesen nyugvó, a holt és közömbös meghatározottság, amelyben megszűnt minden mozgás és vonatkozás, s amely lerombolta a hidat az ösztönök eleveenségéhez, az életmódhoz és az egyéb érzéki létezéshez.” (PhG 286/150) Így tehát magának a szervesnek nincsenek törvényei, csak valószínűségi következtetései, amelyek nem törvények (PhG 297/156).

b. A szerves fogalma

A szerves lét fogalma a kísérlet nyomán létrejövő anyag fogalmából következik mint olyan valami, ami magában hordja a fogalom egyszerűségét, ám ugyanakkor nem eredmény (PhG 253-354/135). Az anyag fogalmában önállóságra jutott a tárgy, a természettudomány tárgya, hiszen az absztrakcióval nyert általános tárgy (pl. oxigén) elszakadt a partikuláris létezőtől (pl. a belélegzett levegőtől). Ugyanakkor ez egy egyoldalú önállóság, hiszen csak a fogalmi oldalt érinti: ezzel áll szemben a szerves, amely a másik irányban egyoldalú: önállósága csak a reális oldalt érinti, mert a szerves magában hordja célokát. Az önállósuló természet itt még csak kifejtetlenül – jobbra Kantra való reflexióként – bukkan föl, a maga teljességében majd a *Természetfilozófiában* jelenik meg.⁴³

⁴³ Ez után az egyoldalú önállóság után a szerves logikusan következik a *Természetfilozófia* hármas felosztásából a kémiai folyamatnak megfelelő részben, annak ellenére, hogy a kémiai fogalma a *Fenomenológiában* jóval korábban, a *Természetfilozófiához* képest kidolgozatlanul jelenik meg (PhG 246/131). (A Jénában tartott természetfilozófiai előadásokon Hegel részletesebben kitért geológiára és a világ szerkezetét érintő kérdésekre – SOLOMON 1985, 411. o.)

A *Természetfilozófia* három elkülönített tudományt különböztet meg: a mechanikát – amelynek a matematikai leírás felel meg; a fizikát és a kémiát – amelyeknek a kísérleti modellalkotás; valamint a biológiát és geológiát (vö. PhG 294/155) – amelynek a szerves fogalma felel meg. (PINKARD 2002, 271. o.) A mechanikai magyarázati modell mint külsődleges leírás itt is megjelenik, azonban ez kevésbé hangsúlyosan a mechanikához mint speciális magyarázati

Mint indeterminisztikus egyed a szerves másért valóból önmagáért valóvá vált. A földrajzi és klimatikus viszonyok nem meghatározók a szerves élőlényre nézve:⁴⁴ míg például az, hogy a folyékony anyagok elpárolgása után gáznemű anyagok jönnek létre, faktum, addig a meghatározás, hogy a levegőben élő állatok madárszerűek, kevés igazságot hordoz magában (PhG 255/136). A kantianus *als-ob* megközelítés „[...]” magán a reális lényegen nem található, azért az, amit teleologikus vonatkozásnak nevezünk, olyan vonatkozás, amely *külsőséges* a vonatkoztatott lényeknek, s ezért inkább ellentéte egy törvénynek.” (PhG 255/137)

Ebben a szervesben az ész ugyan megtalálja magát, de a találást nem ismeri fel, pedig az öncél a megfigyelő ész valóságos lényege. A szerves struktúrája megfelel az ész struktúrájának annyiban, hogy az azonos és a más különbsége, ahogyan a kiindulás és a végeredmény különbsége csak látszólagos, a keresés önmaga keresése. „Ahogyan az állat ösztöne az eledelet keresi és elfogyasztja, de ezzel semmi mást nem hoz létre, csak önmagát, úgy az ész ösztöne is keresésében csak magát az észet találja.” (PhG258/138) „A szerves önmagát fenntartónak s magába visszatérőnek és visszatérőnek mutatkozik.” (PhG 259/139)

A szerves – mint magáért való – egyedi cselekvést hajt végre, azaz az organikus cselekvését egy esetleges szükségszerűség határozza meg (PhG 260/139): egyszerre áll a fizikai törvény szükségszerűsége alatt (az ember, akármennyire is szeretne, nem tud elkezdni függőlegesen felfelé zuhanni), és határozza meg a szabad akarat esetlegessége. Ebben az

modellhez, sokkal inkább a külsődleges megfigyeléshez köthető metafizikailag. Sőt, a későbbiekben éppen a mechanikai magyarázat típus lesz az, amely még nem az egész tárgyat szemléli, csak bizonyos elvont tulajdonságait juttatja szóhoz (mint tömegpont, ideális test stb.) (POSCH 2011, 185. o.); ezzel szemben itt a mechanika még nem vonatkoztat el a lényegtelen, külsődleges, érzéki elemektől. Hasonlóan, megjelenik a kísérleti magyarázati modell, mint egy lehetséges törvényalkotási forma, azonban a *Fenomenológiában* ez még nem köthető egyértelműen a kémiához és a fizikához, ismét sokkal inkább a lényegeset kereső, de azt a matematikai struktúrában és az elméleti fogalmakban (PINKARD 1994, 83. o.) elvesztő modell lesz a központi.

Különösen érdekes, hogy Hegel fejlődésének egy későbbi dimenziója teljesen hiányzik a *Fenomenológiából*: a folyamat és az önállóság konvergenciája. E szerint a mechanikában az elvont általános jelenik meg, míg a fizikában és a kémiában a konkrét tárgy jut jogához, amennyiben a maga teljességében szemléljük. Sőt, a pusztán fizikai anyag már a kristályszerkezetben függetlenné kezd válni azáltal, hogy a külső hatásoktól függetlenül tendenciája van az anyagszerkezetének kialakítására (ti. hogy kristály), a kémiai folyamat pedig már folyamat, azaz saját belső törvényei szerint zajlik, és csak annyiban különbözik az élettől, hogy nem ciklikus. (FERRINI 2011, 208. o.) Azaz a *Természetfilozófiában* az élet egy ciklikus kémiai folyamat, amely képes magát fenntartani, és ezáltal függetlenné a szervetlen környezettől. Ezzel szemben a *Fenomenológiában* a szerves még csak mint a fejlődés eredménye, a független, a mechanisztikus magyarázati modellnek ellenálló entitás jelenik meg.

Ebben, a *Természetfilozófiában* megjelenő folyamatban tehát egy olyan fokozatosság látszik, ahol az élőhöz egyre közelítő természeti formák egyre önállóbbak, egyre inkább érvényesítik önálló belső készletüket (azaz a belsőjüket, ld. 35. lábjegyzet), és amelyek egyre inkább egészek abban az értelemben, hogy részeik nem közömbös egymásmellettséggel, hanem szoros összefüggésben léteznek. Ahogyan a mechanikai testet nem változtatja meg, ha szétszedjük, majd összerakjuk, az anyag szerkezete már mutat valamennyi ellenállást, és a kémiai anyag már felbomlik, ha részeire szabdalkjuk, a szerves pedig egyenesen részeinek egysége. Ennek megfelelően a fejlődés nemcsak abban áll, hogy a fogalmi meghatározás egyre nehézkesebb, a kauzális magyarázat egyre inkább leperog a vizsgált egységekről, hanem abban is, hogy a részek egymásra utaltsága következtében egységük is egyre növekszik, egyre inkább egy-egy önálló rendszert alkotnak. (FERRINI 2011, 207. o.)

⁴⁴ PINKARD 1994, 86. o.

értelemben igaz, hogy a szerves cselekvése nem csak a szükségszerűség *eredménye*: mint célja, a cselekvés kezdete is a szervesnek. A szerves tartalma, azaz az öncél-dinamika rendhagyó, hiszen célja nélkül maga a folyamat még a gépnél is kevesebb, amelynek célja van. A szerves belsejét, lényegét tehát célja alkotja.

A szerves belső folyamatában a megfigyelés a megmaradót keresi, azonban a szerves ilyen értelemben fogalmilag megragadhatatlan, hiszen a szilárd fogalom elégtelen a meghatározásához, miután a szervest kettéválasztja belsőre, valamint külsőre mint a belső kifejezésére. Ez a megkülönböztetés mint a törvény két oldala nem két külön dologra, hanem a szerves két aspektusára vonatkozik.⁴⁵

A belső a lélek, a folyamatosság, a cselekvés, amivel szemben a külső az alak, a nyugvó lét. A szerves tulajdonságai az érzékenység, az ingerlékenység és az újjátermelés. Ez a három tevékenység megközelítőleg azonosítható az idegrendszer, az izomzat és az emésztő szervrendszer működésével. Az érzékenység felel meg logikailag az általánosnak, tehát a belső érzéseknek, a reflexiónak. Az ingerlékenység a meghatározottság, azaz a külsővel való kapcsolat, a rugalmasság. Az újjátermelés az egyediség, azaz az előbbi kettő egysége: a konkrét általános, a regenerációs és szaporodási képesség.⁴⁶ Magán a szervesen belül is eltérés tapasztalható, hiszen a növényi szerves csak az újjátermelés tulajdonságával bír, míg ezzel szemben az állat mindhárommal. (PhG 265/141)

Fontos kitétel Pinkard szerint, hogy a szerves entitás funkciója csak a természetének fényében válik megismerhetővé, de abból deduktíve nem következik. Vagyis Hegel minden redukcionista álláspontot ellenez, amely valamely külsődleges: biológiai, kémiai vagy fizikai tulajdonságból szándékozik levezetni a szerves entitás működését.⁴⁷ Hasonlóan, Hegel, amikor ezeket az elvetélt kísérleteket elemzi, felhívja a figyelmet arra, hogy meg kell különböztetni a szerves entitás objektív célját a valóságos szubjektív céljától, hiszen az objektív célok olyan teleológiákat szülnek, amelyeket mi vetítünk bele a folyamatba, de azok csak *als-ob* vannak ott. Például, mondja Pinkard, a pókok esetében a védekezési mechanizmusok széles skáláját látjuk megjelenni, azonban ezek csak olyan értelemben vannak az egyed megőrzéséért, amennyire a vérkeringés a szívért.⁴⁸ Tehát Hegel határozottan elutasítja az ilyen külső teleológiát alkalmazó

⁴⁵ A szerves törvénnyel kapcsolatban ld. jelen dolgozat 3. fejezet a. részének iv. szakaszát.

⁴⁶ PINKARD 2002, 271. o.

⁴⁷ Tulajdonképpen a redukcionizmus szélsőséges példája elleni vádbeszédnek tekinthetők a logikai és pszichológiai törvényekre, valamint a fiziognómiára és a koponyatanra vonatkozó megjegyzései is, amennyiben a szellemet valami külsődlegesben keressük, nem pedig igazi helyén. (PINKARD 1994, 85. o.)

⁴⁸ PINKARD 1994, 88. o.

megközelítéseket, és úgy gondolja, hogy ezeket mi vetítjük a szerves lényekbe a magyarázat kedvéért, de valójában a természet indifferenciáján ez mit sem változtat.⁴⁹

c. *Természetes fajták*

A természetes fajták kérdése egy mellékszál „A természet megfigyelése” fejezetben, amely mindazonáltal nem elhanyagolandó jelentőségű, hiszen ebben a természettudományok szempontjából is relevánsan mutatkozik meg fogalom és tárgy viszonyának kérdése. Ennek megfelelően az, hogy Hegel mit tartott a természetes fajták létéről, világosabbá teszi számunkra, hogy mit gondol az egész élő természetről.

Hegel az alapproblémát – nevezetesen a fajok határainak kérdését – a természet leírásában a következőképpen vezeti be: „[...] annak a határa, ami mint az elefánt, a tölgy, az arany van *kütiintetve*, ami *nem* és *faj*, sok fokozaton keresztül átmegy az állatok és növények káoszának, a hegységfajtáknak vagy az erővel és ügyességgel még csak létrehozandó fémeknek, földnemeknek stb. végtelen *elkülönbőződésébe*.” (PhG 245/130) Itt a probléma még csak azt a nehézséget jelzi, hogy meg kell állapítani, mi számít a természeti leírás (klasszifikáció) egy újabb legitim tárgyának, azonban ami egyszer probléma volt, az nem tűnik el nyomtalanul.

Amikor a fogalomban próbálja az ész megragadni a tárgyat, akkor nemcsak azzal kell számot vetnie, hogy mi konstituálja az egyes egyedi létezők különösségét, hanem hogy a természetes fajták azonosságát mi alkotja. „Egyrészt az *ismertetőjegyek* csak a megismerésnek kell hogy szolgáljanak, amely általuk választja el a dolgokat egymástól; de másrészt nem azt ismerjük meg, ami a lényegtelen a dolgokban, hanem azt, ami által maguk *kiszakadnak* a lét általános folytonosságából általában, *különválnak* másoktól és *magáért-valók*.” (PhG 246/131) Az egyes élőlények egyediesítő ismertetőjegyeinek a természet rendszerét kell reprodukálniuk a természet mesterséges rendszerében, tehát a természetes fajták léteznek, a megismerés erőfeszítése arra irányul, hogy olyan fogalmakat alkosson, amelyek kifejezik azokat. Az egyedi állatok képesek reálisan különbözők lenni sajátos jegyeik alapján, azonban a növények nem jutottak el az egyediségnek erre a szintjére és csupán a két elkülönült nemet különbözteti meg, máskülönben azonban csak fajtaként különböznek.

Ugyanakkor amikor a meghatározások problémás jellege egymás után feszíti szét a meghatározási kísérleteket: a leírást, a modellalkotást, a kísérletet stb., akkor nem más a kísérlet vége, mint hogy „*elvének zavarát* találja a tárgyan” (PhG 248/132), mivel a sokaságot nem tudta az

⁴⁹ IBID. 87. o.

általános megközelítése alá hozni. Ennek megfelelően mindig a határesetek, a deformációk és az átmenet az, ami a meghatározást felrúgja. A természet eme játékát hívja később Hegel a természet erőtlenségének.⁵⁰ „[A]z általános határán a mérhetetlen gazdagság helyett inkább a természetnek és saját működésének csak a korlátját találhatta; nem tudhatja már, vajon az, ami magánvalónak látszik, nem véletlen-e; ami egy zavaros vagy éretlen, gyenge és elemi határozatlanságból alig kibonyolódó alakulat bélyegét viseli magán, nem tarthat igényt arra, hogy csak leírják.” (PhG 245/131) A határesetek csak számunkra határesetek, a természetnek nincsen érdeke ön maga rendszerezésében.⁵¹

Pierini a másik oldalról közelíti meg ugyanezt a kérdést: a természetes fajták olyannyira léteznek, hogy ezek az ésszerű létezők: ha az egyed nem teljes mértékben a faj sajátját fejezi ki (pl. egyedi jegyekkel rendelkezik), akkor ésszerűtlen tulajdonságot mutat.⁵² Vagyis egy logikai forma, egy általános, egy öncél van, de emellett a fajok sokfélesége is megjelenik.⁵³ A két látszólag ellentétes megközelítés valójában nem jelent ellentmondást, ugyanazt állítják: mivel a genus-species besorolás általános, fogalmi meghatározás, a tudat terméke, amelyet a reális létezés élő sokszínűségére próbálunk alkalmazni, így (1) mindkét irányban nyitott: ahogyan lehetséges olyan szigorú meghatározást adni, amely a fajfogalmat egyetlen egyedre szűkíti le, úgy lehetséges olyan megengedő meghatározást adni, ahol az egész bioszféra egyetlen egyedként jelenik meg.⁵⁴ Ugyanakkor, (2) lévén a genus-species fogalmi meghatározás, ezen tudatalakzatban a meghatározhatatlan természet felé közvetítő egyedül ésszerű, a megértés egyetlen eszköze: a tudat nem az egyes egyedeket, hanem a fogalmi struktúrát érti meg. Ebben az értelemben természetesen mindaz, ami túlmutat az általános meghatározáson, ésszerűtlenség.

⁵⁰ POSCH 2011, 182. o., vö. 35. lábjegyzettel.

⁵¹ „Nonetheless, in giving an a priori, reconstructive account of nature, we are bringing out into greater clarity the basic natural kinds to be found within nature, even if nature itself refuses to be logical and hold itself to those kinds it has produced.” PINKARD 2002, 272. o. A természet rendezi magát, amennyiben egyes egyedek más egyedekkel nem szaporodnak, de mindez nem mondható el a növényekről és vegyi anyagokról – SOLOMON 1985, 415. o.

⁵² PIERINI 2008

⁵³ IBID.

⁵⁴ „Ultimately, for Hegel, the distinction between individual and species or genus is arbitrary. When we observe certain forms of insect life such as ants, for example, one can make strong case that the entire colony constitutes a single organism and the individual ants perform functions analogous to the various systems in the body, i.e., nourishment, waste disposal etc. Examples like this call into question the distinction between individual and genus by demonstrating that certain aggregates e.g. ant colonies, can in fact quite plausibly constitute an individual entity. Thus although taxonomists might be able to understand differences between an individual entity and species or a species and a genus at the *conceptual or inner level*, these systems lose their plausibility in the *empirical or outer sphere*. What indeed is an account of the organism that is characterised by a *universal* that is reflected in both its inner and outer spheres. [...] Here Hegel conceives of the earth as a single huge organic entity in the same sense that a colony of ants constitutes a single organism.” STEWART 2000, 201-202. o. kiemelés tőlem.

4. Kommentár

a. Történeti jelentőség

i. Kant

Kant és Hegel egyaránt azt állítja, hogy egy jelenség természettudományos megértése akkor lehetséges, ha sikerül a partikuláris jelenség mögött (pl. biliárdgolyó nekiütközik a falnak) egy mélyebb általános okot felfedezni (pl. visszaverődés jelensége), amelyet azután meg lehet próbálni egy természettörvénnyel leírni.⁵⁵ Szintén egyetértenek abban, hogy ezt az általánost csak egy célszerűség feltételezésével lehet megtalálni.⁵⁶ Azonban Kant úgy gondolja, hogy csak a külső, empirikusan megfigyelhető, mechanisztikus, ezért szigorúan determinisztikus okok (pl. meglöktem a biliárdgolyót egy dáköval) konstitutívak, és a belső, empirikusan nem igazolható, célszerű, tehát szabad okok csupán regulatívak.⁵⁷ Azaz az emberi akaratszabadság szempontjából döntő jelentőségű a belső okok kérdése, hiszen amennyiben ezeket sikerülne valamilyen külső, mechanisztikus okra visszavezetni, akkor nem kellene fenntartani a konstitutív-regulatív kettősséget.⁵⁸ Ebben a kérdésben pedig természetfilozófiai jelentőségre tesz szert a szerves tudománya, hiszen ezek Kant szerint egy belső okot hordoznak magukban, működésüket nem lehet mechanisztikus alapon magyarázni.⁵⁹

Kant számára *A tiszta ész kritikája* második kiadásának idejére világos lett, hogy *A természettudományok metafizikai alapjai* című munkájában kifejtett erőfogalom tarthatatlan, ami azonban magával rántja a teljes transzcendentális filozófia programját is.⁶⁰ Ennek következtében Kant tudományosménye a transzcendentális filozófiára épülő metafizikai rendszer, amely megalapozza a racionális fizikát, amelyre épül az empirikus fizika: kérdésessé vált. Ezt revideálja a hegeli felfogás, amely az empirikus tudományok talaján kívánja a maga filozófiai rendszerét létrehozni.⁶¹ Amint azt a *Fenomenológia* is mutatja, a természetes észhasználat, a létező tudomány az, ami a kérdéseket szolgáltatja: a hétköznapi gondolkodásból kell kiindulni. A transzcendentális

⁵⁵ DAHLSTROM 1998, 168. o.

⁵⁶ IBID. 169. o.

⁵⁷ Kant számára a „magától”, véletlenszerű időközönként arrébbguruló élettelen biliárdgolyó megmagyarázhatatlan, hiszen az anyag csak külső determinációkkal rendelkezik. WESTPHAL K. 1998, 146. o. skk.

⁵⁸ DAHLSTROM 1998 172. o

⁵⁹ IBID 170. o.

⁶⁰ „The Analogies [in *The Critique of Pure Reason*] aim to defend causal interaction between distinct physical substances. This is explicit in the third Analogy, and implicit in the other two. [...] Because they aim to justify causal interaction between physical substances, the Analogies require the principle that every physical event has an external cause.[...] If Kant's defense of this specific, metaphysical causal thesis in the *MAdN* [Metaphysical Foundations of Natural Sciences] fails, then the Principles of the Analogies of Experience – the very core of Kant's transcendental justification of the validity of causal judgments about objects of possible experience – are left unsupported.” WESTPHAL K. 1998, 149-150. o.

⁶¹ IBID. 153. o.

módszer működőképes a transzcendentális idealizmustól függetlenül is: éppen ez a *Fenomenológia* módszere.⁶² A hétköznapi gondolkodás rejtett előfeltevéseinek felkutatása révén halad előre a tudat.

Míg ebben a kérdésben Hegel támadja Kantot, addig a szerves élet leírásában, a belső célszerűségben erősen támaszkodik Kantra, csupán azt kifogásolja, hogy Kant nem tulajdonított objektív realitást ezeknek.⁶³ Hegel számára a belső célszerűség a szerves, az élet szabadságának letéteményese, és egyben az „önmegvalósítás terepe”, amennyiben az egyes élőlény a magában hordozott célt valósítja meg a világban. A teleológia alapproblémája, hogy a jövőbeli cél hatna vissza a jelenbeli cselekvőre, tehát nem merül fel. Az így felfogott cél az egyed magánvalósága, a lényege, a semmi másra nem redukálható szabadsága,⁶⁴ amelyet (1) nem azért ismerünk fel az egyébként célszerűtlen természetben, mert ilyen az elménk, hanem (2) azért, mert egy olyan objektív realitással rendelkező, a szerves szabadságát garantáló logikai struktúra, amelyet elménktől függően akár célszerűségként is felfoghatunk.⁶⁵ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az embernek azért van orra, hogy legyen mire tenni a szemüveget.

Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a természetes fajtákat – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenekről – a belső konkrét általánosuk, a céljuk felől tudjuk felfogni. Hegel felfogása szerint az élőlények összessége alkot egy egységet.⁶⁶ Azaz a konkrét sündisznó célja annak, ami az élő egésznek az a része, amit magában hordoz, amivé az benne differenciálódott – és ami egyben a *mi* szemünkben a sündisznóság – kiteljesítése.

ii. Newton

Hegel mellett tört lándzsát, hogy mivel a newtoni felfogás támaszkodik az „antik” (tehát arisztoteliai alapon nyugvó, racionalista) természetfelfogásra, bizonyos dolgokat abból magába kellene olvasztania.⁶⁷ Ennek megfelelően számára a természetfilozófia nem tudományfilozófia,

⁶² IBID. 154. o.

⁶³ DAHLSTROM 1998, 172. o.

⁶⁴ Az öncél a kanti minden ember cél és nem eszköz megfogalmazására utal vissza. STEWART 2000, 189. o.

⁶⁵ STEWART 2000, 189. o.

⁶⁶ Ebben a korban az evolúció kérdése szorosan összefüggött az egyedfejlődéssel. A két szembenálló nézet szerint vagy az egyed az örökítő anyagban adott, méretében sokkal kisebb formából alakul ki (preformacionizmus), vagy pedig egy folytonos fejlődés során alakul ki (epigenézis). Egyesek, pl. Lamarck felvetették, hogy a filogenezis az ontogenezis mintájára történne, vagyis az egyik megközelítés szerint az örökítő anyagba egy másik forma kerül, és így jön létre az új faj, a másik szerint pedig folyamatos fejlődés, a szerzett tulajdonságok örökítése révén. Hegel ezekkel szemben Goethe nyomán a metamorfozista felfogást részesítette előnyben, miszerint a filogenezis során a fajok egyetlen természeti élet elkülönböződései, ahogyan az ontogenezis szintjén pedig az egyes szervek, végtagok egyetlen élő differenciálódásaiként jönnek létre. (HARRIS 1998, 194. o. skk.) Azaz a preformacionista oldallal értett egyet abban, hogy egyetlen alaptól való elkülönböződést és nem párhuzamos fejlődést feltételezett, ugyanakkor az epigenezista oldallal abban, hogy a formákat nem tekintette statikusnak.

⁶⁷ PINKARD 1994, 83. o. 11. lábjegyzet.

azaz nem előír valamit a természettudomány számára, hanem kifejti annak igazságát.⁶⁸ Felmutatja, hogy a természettudomány által kitermelt megfigyeléseknek melyek a transzcendentális következményei, mi a mélyebb szervezőerejük.

Ezt a felfogását már disszertációjában is kifejti, amelyben Newtonnak azt veti szemére, hogy az empirikus fizikát a matematikából vezeti le, és nem a természet megértéséből dolgozza ki.⁶⁹ A matematizáló és törvényalkotó tudomány elleni támadások alapvetően innen eredeztethetők: Hegel szeretne minden olyan – értelmezésében – a priori elmélettel leszámolni, amely nem – a konkrét általános értelmében – nominalista, azaz nem a partikuláris jelenségekből indul ki.⁷⁰

b. Szerkezeti jelentőség

A szellem és a természet komplementer viszonyban állnak, amennyiben a természet a közvetlen, míg a szellem a közvetett eszme. *A szellem fenomenológiájában* a természet a szellem másika.⁷¹ Az a terület, ahol a társadalmi keret megjelenése előtt láthatjuk az ész működését, ahol még nem ismert magára, és ezért ahol a tárgy még megtartotta idegenségének látszatát. Abban a kérdésben, hogy pontosan hogyan kell értékelnünk azt a folyamatot, amelyben a természettudományos megközelítés egy újabb, szükségszerűen elégtelen foka a világ megismerésének, megoszlik a kutatók álláspontja.

i. Pinkard

Pinkard szerint a *Fenomenológia* empirikusan értett történelmi fejlődésében „A természet megfigyelése” fejezetnek annyiban van jelentősége, hogy átmenetet képez a késő-antikvitás és a középkor boldogtalan tudat állapotából az újkor felvilágosodásához: a természettudomány önállósodása a szellemi szféra önállósodásának mintája. Ezek szerint „A természet megfigyelése” egy történelmi korszak, a racionális természettudomány korszakának leírása. A XVI-XVII. század kedvelt, a természetet válaszádsra kényszerítő természettudomány képe Pinkard szerint hozzásegítette a társadalmat a politikai önrendelkezés megszerzéséhez, hiszen úgy vélték, hogy a racionális természettudomány mintájára egy racionális társadalomtudomány is felállítható. A koraújkori filozófusok által hőn áhított „módszer” megkonstruálása feltételez egy, a történelmen

⁶⁸ PINKARD 2002, 267. o.

⁶⁹ „His [ti. Hegel's] goal is to overcome the scientific domination of nature by mere *understanding* – a domination already denounced in the Frankfurt formula »conceiving is dominating. [Begreifen ist beherrschen]«” DEPRÉ 1998, 266. o.

⁷⁰ Hiszen – Schellinggel közösen – azt szegezi szembe Fichtével, hogy nem ismeri el a természet autonómiáját – SOLOMON 1985, 406. o.

⁷¹ Vö. STONE 2005, 29-55. o.

kívüli, a társadalmi meghatározottságtól eltekintő „lehetetlen nézőpontot”. Ez a „lehetetlen nézőpont” válik e szerint a boldogtalan tudat változatlanjának, azaz a meghasonlott én objektív szempontjának helyettesítőjévé. Különösen erős az igény egy ilyen nézőpont iránt, mivel Pinkard szerint nem vagyunk képesek „A természet megfigyelését” ahistorikusan⁷² olvasni, lévén feltételezi az előzményeket, különösen a – szerinte – történelmileg meghatározott „Öntudat” főfejezetet. Pinkard ugyanis úgy véli, hogy a boldogtalan tudat meghasonlottságának eredménye egy evidenciának tekintett, ki nem mondott előfeltételként meglévő hit abban, hogy a világ intrinzikusan nem idegen, azaz lehetőség van a természet egy „módszer” általi vallatására, és ésszerű megismerésére. Ez a hit az, amely Pinkard szerint feloldja az „Öntudat” főfejezet meghasonlottságát: ha valóban nem idegen a világ, akkor az élet céljait nem a kozmosz, a fátum, vagy valamely külsődleges, változatlan határozza meg, hanem mi magunk tartjuk kezünkben a sorsunkat. Vagyis a modern ember születésének egy nagyon fontos állomásának lehetünk tanúi Pinkard szerint. Nem véletlen, hogy a természettörvények ilyen komoly szerepet töltenek be a fejezetben, hiszen az osztályozáson túlmenően – előbbi az újkor előtti tudomány sajátja – szükséges a természettörvények alá hozni a tapasztalatot, hogy ezáltal tudjunk meg a természet lényegét érintő igazságokat.⁷³

ii. Stewart

Jon Stewart ellenvetése ezzel a szigorú történeti olvasattal szemben az, hogy nehezen képes számot adni arról, hogy ha már az „Ész” főfejezet elején a XVII. századnál tartunk, akkor miért tér vissza a „Szellem” főfejezetben a görög-római világ.⁷⁴ Stewart szerint sokkal inkább van szó arról, hogy Hegel a fogalom szükségszerűségével egymásból következő tudatformákat írja le, ahogyan az immanens kritika transzcendentális módszerével újabb és újabb inkonzisztenciákat leplez le az előfeltételekben, és újabb és újabb fogalmakat alkot a világról. Ennek megfelelően meg kell különböztetnünk az empirikus történelmet a filozófiai felfogott történelemtől, és az utóbbinak előbbi csak illusztrációja lehet.⁷⁵ Nem véletlen, hogy a *Fenomenológiában* a legritkább esetben nevesít egyes gondolkodókat, sokkal inkább gondolkodási paradigmákról mutatja ki, hogy mik a hiányosságaik, és hogy – amennyiben következetesek akarunk maradni – miként vezetnek szükségszerűen egy másik paradigma elfogadásához.⁷⁶ Stewart szerint a fejezet annak

⁷² Itt természetesen az ahistorikust az empirikus történelemre érti.

⁷³ PINKARD 1994, 80. o. skk.

⁷⁴ STEWART 2000, 167. o. 4. lábjegyzet. Pinkard válasza erre az lenne, hogy a klasszicizmus ez a visszatérés. PINKARD 1994, 135. o. skk.

⁷⁵ STEWART 2000, 25. o.

⁷⁶ IBID. 48. o.

illusztrációja, hogy a természetben nem létezhet – fogalmi értelemben vett – szükségszerűség, ezért a tudat tovább keresi az ésszerű másikat.⁷⁷

iii. M. Westphal

A kevésbé szigorúan az empirikus történelemhez kapcsolódó interpretációt erősíti Westphal munkája is, mely szerint „A természet megfigyelése” fejezetben a legfontosabb az, hogy azáltal, hogy a természet racionális vizsgálódás tárgyává lett, megszűnt az ember otthona lenni.⁷⁸ Vagyis a szellem elidegenedését és a világban való magára utaltságát növelte a természettudomány megjelenése, hiszen egy újabb közvetlen viszonyt tett közvetetté. A külső és a belső elszakadtak egymástól, amennyiben két külön tapasztalat jelenik meg a sóban mint fűszerben és a sóban mint kémiai anyagban.⁷⁹ A kémiai folyamatban az empirikus változatlan maradhat úgy, hogy a kémiai folyamat végbemegy, ahogyan a szervesben már meg sem kíséreljük a következtetést a külsőből a belsőbe, mivel olyannyira komplex a folyamat, hogy erre képtelenek lennénk. Emellett fontos tulajdonsága a kémiaiaknak, hogy tulajdonságaival csak mint relatív tulajdonságokkal bír (pl. relatív sav – PhG 251/135), hiszen azokat a kémiai folyamatok során elveszítheti. Így a fogalom nyugtalansága már a kémiaiban megjelenik, s azután a biológiaiban csak tovább erősödik.⁸⁰ Mindazonáltal a természet mint a szellemi világ előbb vázolt komplementere egyben modellje is:⁸¹ figyelmeztet bennünket az élet, a belső meghatározottságok folytonos változására és arra a szükségszerű folyamatra, hogy ami halott és mozdulatlan, azt így vagy úgy, de magával sodorja a változás, így ne a realitás sokszínűségéhez és múlandóságához, hanem a fogalom változásában is állandó létéhez ragaszkodjunk, ha nem akarunk mi is az elsodortak közé tartozni, még ha ez esetleg nem is jelent többet, mint hogy természettudományos elméletünket hamar megcáfolja a fogalom változásával lépést tartó tudományos nyilvánosság. Hegel már disszertációjában úgy fogalmaz, hogy az egyetértésből születik a hamisság, az ellentmondásból az igazság.⁸²

⁷⁷ „Both Spirit and nature share the characteristic in common of having a plurality of individual things or moments within themselves. In the case of Spirit, it is the individual moments of world history which are bound together as a whole. As we have seen, in nature it is the plurality of species and individuals that constitute the natural order. In this passage [PhG 295/155], Hegel tells us that the two differ in one fundamental respect; namely nature in the final analysis is »merely... a contingent movement.« In other words, there is no necessity or genuine law in the natural order. On the other hand, the movement of Spirit and the movement of human thought and history are necessary and evince genuine universal laws.” STEWART 2000, 203. o.

⁷⁸ WESTPHAL M. 1998, 94. o.

⁷⁹ IBID.

⁸⁰ FERRINI 2011, 209. o.

⁸¹ „Das Organische ist die theoretische Form des Lebendigen.” – PIERINI 2008.

⁸² STEWART 2000, 42. o.

iv. Solomon

Solomon szerint „A természet megfigyelése” fejezet jelzi az első három főfejezet „episztemológiai”, Kant és Fichte ellen érvelő, a tudás természetének kutatását célul tűző kutatás megszakadását, és egy új téma felmerülését.⁸³ A schellingi filozófia két oldala: a természetfilozófia és a szellemfilozófia megjelent egyrészt az itt elemzett fejezetben, másrészt az első két főfejezetben, azonban az indifferenciapont helyett társadalmi-politikai-etikai kérdések tárgyalása következik. Solomon szerint a lényeg annak a tudományfilozófiai kísérletnek a kudarca, amely – ha nem is egy előzetes módszer, egy episztemológiai elmélet szerint, de – a tudás lehetőségének kritériumait, a tudás mibenlétét vizsgálta. Azonban miközben a megismerés az általánosra vonatkozik, ez az általános érzékelhetetlen, amely nem a newtoni-kanti-fichtei regulatív, individuáló erő, hanem – ahogyan Schelling szerint is – a természetben meglévő fogalom megismerése.⁸⁴ Ez a fogalom pedig ugyanaz a természet működésében, mint a megismerésben folyamatában.⁸⁵ Azonban ez már nem a természettudományos megismerés, hanem a megértés terepe, hiszen a jelenségeket a célok felől tudom csak megérteni, aminek viszont több köze van az empátiához, mint a természettörvényhez.⁸⁶

5. Konklúzió

Dolgozatom elején felvázoltam *A szellem fenomenológiája* alapprogramját, amely a korábbi episztemológiai hagyományba illeszkedő kanti transzcendentális filozófiára adott hegeli válasz programját jelentette. Interpretációmban körvonalaztam, hogy a magában való dolog és a jelenség fogalommal és számunkra valóvá válása hogyan alakította át a természetről alkotott elképzelést, különös tekintettel a teleológia regulatív kanti és konstitutív hegeli felfogásában. Kommentáromban bemutattam, hogy ez az átalakulás mennyiben a kanti-newtoni hagyománytól való logikus továbblépés és mennyiben szakítás vele, illetve a *Fenomenológia* egészén belül bemutattam, hogy az egyes kommentátorok szerint hol jelölhető ki a helye ennek a programnak. Pinkard a fejezetet az empirikus történelemben a középkortól a felvilágosodás felé haladó politikai-etikai emancipáció mentén interpretálta. Stewart szerint a természettudományok által képviselt gondolkodási modell, a természet előítéletektől mentes megfigyelése és törvényekbe foglalása lepleződik le mint társadalmilag meghatározott és egyoldalú tudatforma. Merold Westphal úgy látja, hogy a fejezet annak az ambivalens folyamatnak egy újabb állomása, amellyel az ember egyre inkább autonómmá válik a természettől – ahogyan a szerves a szervetlentől –,

⁸³ SOLOMON 1985, 413. o.

⁸⁴ IBID. 416. o.

⁸⁵ IBID. 411. o.

⁸⁶ IBID. 417. o. skk.

azonban ezért a világtól való elidegenedésével fizet. Solomon a *Fenomenológia* kettős természetére hívja fel a figyelmet, és e fejezetben az egyik motívum végpontját látja, amennyiben itt derül ki végleg, hogy a tudás természetének meghatározására tett kísérletnek át kell adnia a helyét a megértés programjának.

A szerves fogalma mint az élő természet formája egyben a hegeli rendszer formája, amennyiben ami kicsiben a szerves, az nagyban maga a rendszer. Korábban láttuk, hogy a szerves állat metabolizmusa az ész működésére hasonlít. Mindemellett ahogyan az individuum egy világ, úgy a szerves is az, amennyiben magába zártan működik, önnön tevékenységét magából fejt ki, így mentes a kauzalitás mechanisztikus szükségszerűségétől. Vagyis azt a Kant óta a filozófiai érdeklődés homlokterében álló két problémát, hogy miként lehetséges a szigorú ok-okozati összefüggést meg nem törve fenntartani a szabad akaratot, és hogy miként lehetséges szubjektum és objektum egységét létrehozni, Hegel úgy válaszolja meg, hogy rámutat az első, réten legelésző tehénre.⁸⁷ Hiszen a szerves körkörös, önfenntartó folyamatában szabad, amennyiben tevékenységének egyben objektuma és szubjektuma. Hegel számára tehát nem jelent problémát annak felmutatása, hogy van olyan okozat, amelynek oka önmagában van, hiszen a teljes szerves világ ilyen; a kihívást az jelenti, hogy a szerves cselekvésében megjelenő szubjektum-objektum egységet a cselekvésen túl az ész mozgásában is kimutassa. Ez pedig a szellem filozófiája.

„A természet megfigyelése” fejezet illeszkedik a „Tudat” és „Öntudat” főfejezetek a tudás mibenlétét tárgyaló (negatív) programjába, amennyiben a világ igazságát még nem a fogalomban, hanem újabb és újabb módszerekben keresi, amelyek elégtelenként lepleződnek le. A fejezetben ugyan az ész a világot a saját megismerhető másikjaként fogja föl, azonban megismerése a fogalomra nem mint tárgyra irányul, hanem azt eszköznek vagy közegnek tekinti (PhG 73/47). Ennek megfelelően az újabb és újabb kísérletek, amellyel a természetet (a) a klasszifikáció leíró rendszerében, (b) természettörvények formájában, (c) egyedek és fajok viszonyában akarja megragadni, szükségszerűen kudarcot vallanak, hiszen nem vetnek számot azzal, hogy a fogalom a tapasztalat alapja, és a fogalmon túlit, a magában való világot próbálják megragadni. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a természeti világ ne lenne, éppen hogy ezáltal nyilvánul meg autonómiája, hiszen a szerves létező magában hordván a fogalom elevenségét, önnön célját áll ellen minden ilyen megragadási kísérletnek. Ennek megfelelően – ahogyan a természetes fajták esetében is láthattuk – a természetnek nincs érdeke az ész megragadási kísérleteiben, ami egyszerre jelenti azt, hogy a természettudományok szükségképpen beágyazottak a társadalmi-

⁸⁷ WAHSNER 2006, 223. o., – „Leben wird so für Hegel zu Einheitsprinzip, zu einem Prinzip, die Teile und das ganze, Subjekt und Objekt miteinander zu verbinden und als Für-sich-Seiendes zu etablieren.”

kulturális közegbe, amelyben működnek, így képtelenek önmagukban teljes és kielégítő világmagyarázatot szolgáltatni, és hogy az ilyen világmagyarázathoz a megismerés helyett a megértés kategóriája felé kell a tudatnak elmozdulnia, hiszen minden megismerés szükségképpen a tudat önmagának, az általa kitermelt fogalmaknak megismerése, azaz önmegértés.

Felhasznált irodalom:

BEAUMONT, Bertrand 1996, „Hegel and the Seven Planets” In: Stewart, Jon (szerk.) *The Hegel Myths and Legends*. Eastwestern University Press 285-287. o.

COBBEN, Paul 2006, „Gesit oder Genom. Reflexion über das menschliche Leben” In: Arndt, Andreas–Cruysberghs, Paul–Przylebski, Andrzej–Fischbach, Franck (szerk.), *Das Leben Denken. Erster Teil*. Hegel-Jahrbuch 2006. Akademie Verlag 192-196. o.

DAHLSTROM, Daniel O. 1998, „Hegel’s Appropriation of Kant’s Account o Teleology in Nature” In: Houlgate, Stephen (szerk.) *Hegel and the Philosophy of Nature*. State University of New York Press 167-188. o.

DEPRÉ, Olivier 1998, „The Ontological Foundations of Hegel’s Dissertation” In: Houlgate, Stephen (szerk.) *Hegel and the Philosophy of Nature*. State University of New York Press 257-282. o.

FERRINI, Cinzia 2011, „The Transition to Organics: Hegel’s Idea of Life” In: Houlgate, Stephen–Baur, Michael (szerk.), *A Companion to Hegel*. Wiley-Blackwell 203-224. o.

GLOY, Karen 1997, „Naturphilosophie versus Naturwissenschaft. Die Aktualität einer Hegelschen Intention, demonstriert am Beispiel von Hegels Newton-Kritik” In: Schneider, Helmut (szerk.), *Jahrbuch für Hegelforschung*. Band 3. Academia Verlag-Sankt Augustin 11-28. o.

HARRIS, Errol E. 1998, „How Final Is Hegel’s Rejection of Evolution?” In: Houlgate, Stephen (szerk.) *Hegel and the Philosophy of Nature*. State University of New York Press 189-208. o.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1961, *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 2010/2, *System of Science. First Part. The Phenomenology of Spirit*. (ford. Pinkard, Terry) Cambridge University Press (megjelenés alatt)

HORSTMANN, Rolf-Peter–PETRY, Michael John 1986, „Einleitung” In: Horstmann, Rolf-Peter–Petry, Michael John (szerk.) *Hegels Philosophie der Natur*. Klett-Cotta 7-8. o.

HOULGATE, Stephen 1998, „Introduction” In: Houlgate, Stephen (szerk.) *Hegel and the Philosophy of Nature*. State University of New York Press ix-xxvii.o.

INWOOD, Michael J. 1992, *A Hegel Dictionary*. Blackwell.

MARCUSE, Herbert 1987, *Hegel’s Ontology and the Theory of Historicity*. (ford. Benhabib, Seyla) The MIT Press

PIERINI, Tommaso 2008, „Die Beobachtung der Natur” In: Vieweg, Klaus–Welsch, Wolfgang (szerk.), *Hegels Phänomenologie des Geistes. Ein kooperativer Kommentar zu einem Schlüsselwerk der Moderne*. Suhrkamp 311-344. o. (elektronikus változat)

PINKARD, Terry 1994, *Hegel’s Phenomenology. The Society of Reason*. Cambridge University Press.

PINKARD, Terry 2002, *German Philosophy 1760-1860. The Legacy of Idealism*. Cambridge University Press.

POSCH, Thomas 2011, „Hegel and the Sciences” In: Houlgate, Stephen–Baur, Michael (szerk.), *A Companion to Hegel*. Wiley-Blackwell 177-202. o.

RÓZSA Erzsébet 2009, *A modern világ prózája. Hegel-tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó.

SIMON Ferenc 2009, *Hegel élete és filozófiája*. Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor.

SOLOMON, Robert C. 1985, *In the Spirit of Hegel. A Study of G. W. F. Hegel's Phenomenology of Spirit*. Oxford University Press.

STEWART, Jon 2000, *The Unity of Hegel's Phenomenology of Spirit. A Systematic Interpretation*. Northwestern University Press.

STONE, Alison 2005, *Pertified Intelligence: Nature in Hegel's Philosophy*. State University of New York Press.

TAKASHI, Hatta 2006, „Natur und Geist im menschliches Leben” In: Arndt, Andreas–Cruysberghs, Paul–Przylebski, Andrzej–Fischbach, Franck (szerk.), *Das Leben Denken. Erster Teil*. Hegel-Jahrbuch 2006. Akademie Verlag 251-255. o.

WAHSNER, Renate 2006, „Hegels ambivalenter Begriff »Organismus«” In: Arndt, Andreas–Cruysberghs, Paul–Przylebski, Andrzej–Fischbach, Franck (szerk.), *Das Leben Denken. Erster Teil*. Hegel-Jahrbuch 2006. Akademie Verlag 221-227. o.

WESTPHAL, Kenneth R. 1998, „On Hegel's Early Critique of Kant's *Metaphysical Foundations of Natural Science*” In: Houlgate, Stephen (szerk.) *Hegel and the Philosophy of Nature*. State University of New York Press

WESTPHAL, Merold 1998, *History and Truth in Hegel's Phenomenology*. Indiana University Press.